

УДК 159.9

Теоретичні основи професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі
Пляка Л.В.

У статті розглядаються теоретичні аспекти професійного становлення особистості. Шляхом аналізу наукових джерел досліджено генезу категорії «становлення», «професійне становлення». Визначено, що філософська та психолого-педагогічна категорія «становлення» відображає процес діалектичного переходу особистості від одного ступеня розвитку до іншого. Професійне становлення – це поетапний процес професійного розвитку особистості, здобуття професійних знань, умінь та навичок, реалізація себе в професії й самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. Результатом професійного становлення є готовність фахівця виконувати свою професійну діяльність. У статті проаналізовано етапи професійного становлення та напрями розвитку особистості. Визначено етапи, критерії та показники професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі.

Ключові слова: становлення, професійне становлення, професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі.

В статье рассматриваются теоретические аспекты профессионального становления личности. Путем анализа научных источников исследован генезис категории «становление», «профессиональное становление». Определено, что философская и психолого-педагогическая категория «становление» отражает процесс диалектического перехода личности от одной ступени развития к другой. Профессиональное становление - это поэтапный процесс профессионального развития личности, получения профессиональных знаний, умений и навыков, реализация себя в профессии и самоактуализация своего потенциала для достижения вершин профессионализма. Результатом профессионального становления является готовность специалиста выполнять свою профессиональную деятельность.

В статье проанализированы этапы профессионального становления и направления развития личности. Определены этапы, критерии и показатели профессионального становления будущего специалиста фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: становление, профессиональное становление, профессиональное становление будущих специалистов фармацевтической отрасли.

The article discusses the theoretical aspects of professional development of the individual. By the analysis of scientific sources studied the Genesis of the category «development», «professional development». It is determined that the philosophical and psychological-pedagogical category «development» reflects the dialectical process of transition of individuals from one stage of development to another. Professional development is a gradual process of professional identity development, gaining professional knowledge, abilities and skills, the realisation of the self in the profession and self actualization of their potential to achieve a high level of professionalism. The result of professional development is the willingness to carry out their professional activities. The article analyzes the stages of professional formation and development of personality. Defined stages, criteria and indicators of professional formation of future specialists in the pharmaceutical industry.

Keywords: development professional development professional development of future specialists of pharmaceutical shock off.

Постановка проблеми. Сучасне життя вимагає від особистості високого рівня професіоналізму під час значної активізації внутрішніх ресурсів, свідомої активності і гармонійного розвитку. У Національній доктрині розвитку освіти визначено, що головне завдання вищої школи полягає у формуванні фахівців, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, вміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності, здатних до прийняття оптимальних рішень та творчості.

Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби вищого фармацевтичного навчального закладу забезпечують умови, що сприяють професійному становленню особистості, розвитку індивідуальності майбутніх фахівців, формуванню у них професійних якостей та готовності до самостійного життя в суспільстві після завершення навчання. Важливість професійного становлення зумовлена запитами фармацевтичного ринку, створенням умов до отримання загальних знань і формування вмінь і навичок відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня, є проявом і показником їхньої професійної компетентності та готовності до професійної діяльності на фармацевтичному підприємстві.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема професійного становлення особистості набула в психології та педагогіці особливого статусу і досліджувалась з різних точок зору багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, різні аспекти професійного становлення особистості розглядали Г. Абрамова, Б. Ананьев, Г. Балл, І. Бех, О. Бондаренко, Е. Зеер, О. Леонтьев, Б. Ломов, С. Максименко, В. Моргун, В. Панок, Н. Побірченко, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Семиченко, Д. Сьюпер, В. Тюріна, Н. Чепелева, Т. Яценко, які визначили специфіку особистісного,

діяльнісного і системного підходів вивчення даної проблеми.

Вітчизняна фармацевтична школа має досвід підготовки фармацевтичних кадрів, який формувався упродовж багатьох десятиліть, починаючи з 1805 року [8, с. 29]. Окремі аспекти професійної підготовки та професіоналізму майбутніх фахівців фармацевтичної галузі висвітлено в працях Н. Альохіної, Л. Буданової, Л. Вінник, Л. Галій, І. Гриценко, Л. Кайдалової, С. Огарь, І. Сабатовської, І. Светочевої, В. Толочко, В. Черних та ін. Однак питання професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі залишається малодослідженим.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування професійного становлення особистості, визначення етапів, критеріїв та показників професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи сутність поняття «професійне становлення», передусім звернемося до словників, які відображають певну інтеграцію усіх сучасних підходів до визначення тих чи тих понять. Як філософська категорія термін «становлення» визначає мінливість речей і явищ – їх безперервний перехід до іншого, придбання нових ознак і форм у процесі розвитку, наближення до певного стану неперервний перехід [18, с. 458].

У психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів В. Шапаря ми бачимо таке тлумачення поняття «становлення»: процес розвитку, у якому індивід перебирає на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу [19, с. 521]. Отже, як філософська та психолого-педагогічна категорія «становлення» відображає процес діалектичного переходу особистості від одного ступеня розвитку до іншого.

Як наукове поняття термін «професійне становлення» в психології та педагогіці використовується досить широко. В. Геєць, досліджуючи це явище, вважає, що професійне становлення передбачає тривалий процес розвитку особистості з початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Центральна ланка цього процесу – професійне самовизначення [3, с. 67].

Згідно вивчення наукових позицій науковців професійне становлення є особистісним утворенням, що ґрунтується на суспільному та особистісному досвіді індивіда. Як процес професійне становлення передбачає не лише накопичення знань, а постійне вдосконалення самої особистості, її морально-етичних та професійно-педагогічних якостей (К. Левітан [11]), відтворення отриманих умінь та засобів виконання діяльності в певних ситуаціях (Н. Волянко [2]), продуктивного виконання професійної діяльності (Е. Зеєр [7, с. 20]). Сутність професійного становлення, за С. Максименком, полягає в тому, що індивід, прийнявши на себе професійну роль, лише розпочинає освоєння функціонального змісту професійної діяльності [12, с. 14].

Під професійним становленням майбутнього фахівця Е. Зеєр розуміє процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. [7]. В. Орлов поняття «професійне становлення» розглядає як форму відображення у свідомості індивіда власного об'єктивно-реального розвитку особистісних професійних якостей [14]. Отже, професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі є показником їхнього особистісного зростання.

Н. Сушик [17] вказує на те, що найважливішим у процесі становлення професіоналів є формування професійних рис майбутнього фахівця, тобто засвоєння ним тієї частини основ професійної діяльності, які потрібні конкретній особистості.

С. Вершловський розглядає становлення молодого фахівця як ланку в системі його неперервної освіти, органічно пов'язану з вузівським періодом і наступним організованим підвищенням його кваліфікації [16, с. 5].

За Є. Пассовим, професійне становлення особистості – це свідомо діяльність людини, котра вибрала професію. Науковець зауважує, що у професійному становленні особистості все залежить від ставлення до професії, від рівня особистої відповідальності за неї, за себе як працівника [15, с. 94].

Згідно вивчення наукових позицій науковців професійне становлення є процесом цілеспрямованого розвитку особистості, що має особистісну та мотиваційну спрямованість щодо професійного розвитку. Результатом професійного становлення є готовність фахівця виконувати свою професійну діяльність.

Дослідивши це явище, М. Дьяченко та Л. Кандибович [4] в процесі професійного становлення визначають такі напрями розвитку особистості:

- вдосконалення психічних процесів, станів, досвіду особистості;
- розвиток професійно-важливих якостей;
- підвищення почуття обов'язку, відповідальності, професійної самостійності;
- зміна рівня домагань студента щодо своєї майбутньої спеціальності;
- зміна соціальної, духовної й моральної зрілості;
- усвідомлення ролі самовиховання в процесі професійного становлення;
- формування професійної самостійності та готовності до майбутньої практичної роботи.

Серед тенденцій становлення особистості студента як майбутнього фахівця фармацевтичної галузі, окрім вище перерахованих, можна виділити ще й такі:

- завершується процес професійного самовизначення, відображення чого стають трансформаційні зміни змісту професійної «Я-концепції» майбутнього фахівця фармацевтичної галузі;

• здійснюється соціалізація особистості, майбутній фахівець усвідомлює професійні цінності та досвід.

Професійне становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є поетапним процесом особистісного розвитку. В. Рибалка [6, с. 733] звертає увагу на те, що у ході професійного розвитку особистості формуються світоглядні, етичні якості, спеціальні наукові, технічні, технологічні знання, вміння та навички, здібності особистості фахівця. Дослідник виокремлює кілька етапів професіогенезу особистості: професійне самовизначення і вибір професії, професійна підготовка і формування особистісної готовності оволодіння професією, професійна освіченість, компетентність, майстерність, культура фахівця.

На думку М. Дьяченко та Л. Кандибович професійне становлення особистості починається з прийняття рішення про вибір професії, потім професійне навчання, адаптація до практичної роботи [5, с. 301].

Стадії професійного становлення, за Д. Сьюпером, співвідносяться з етапами життєвого шляху, тобто з віком людини. Весь професійний шлях особистості науковець розділив на п'ять етапів: зростання (від народження до 14 років), дослідження (від 15 до 24 років), зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років), збереження досягнутого (від 45 до 64 років) [20].

Є. Клімов [9] пропонує та обґрунтовує професійно-орієнтовану періодизацію розвитку особистості фахівця: фазу оптації – період вибору професії у навчально-професійному закладі; фазу адаптації – входження в професію й звикання до неї; фазу інтерналу – набуття професійного досвіду; фазу майстерності – кваліфіковане виконання трудової діяльності; фазу авторитету – досягнення професіоналом високої кваліфікації; фазу наставництва – передавання професіоналом свого досвіду.

На думку І. Бега професійне становлення в сучасних соціальних умовах повинно починатися з формування в студентів-майбутніх фахівців ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності і виділяє його етапи: 1) знайомство з майбутньою професійною діяльністю і створення уявлення про неї; 2) формування реального уявлення про професіонала з обраної спеціальності; 3) формування ціннісних уявлень; 4) складання «образу себе як професіонала» [1, 268].

Е. Зеєр трактує професійне становлення як «життєвий шлях» професіонала, який включає п'ять стадій: 1) оптація (від лат. «optatio» – бажання, вибір) – вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних і ситуативних особливостей; 2) формування якостей і досвіду; 3) професіоналізація – формування позицій, інтеграція особистісних і професійних якостей, готовність до виконання обов'язків; 4) професійна майстерність – реалізація особистості в професійній діяльності [7].

Дослідивши це явище, А. Маркова [13] визначає, що майбутній фахівець в процесі професійного становлення проходить шість етапів:

- 1) адаптація до професії;
- 2) самоактуалізація в професії – пристосування людини до професії;
- 3) гармонізація з професією – людина виконує завдання за засвоєними технологіями (працює як би «граючи»);
- 4) перетворення збагачення своєї професії – справжня творчість припускає пошук нових, більш досконалих способів досягнення бажаного результату;
- 5) вільного володіння декількома професіями;
- 6) етап творчого самовизначення себе як особистості – прагнення реалізувати свою головну життєву ідею.

Професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі є довготривалим, неповторним, складним процесом, який має свої закономірності. На нашу думку, цей процес охоплює декілька етапів генезису особистості у просторі та часі, а саме: попередній, підготовчий, адаптаційний, професійний, етап професійного самоствердження, наставництво (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Етапи професійного становлення

Етап	Характеристика
I. Попередній	Особистість отримує загальні уявлення про професію, визначає власні потреби та здібності, формує уявлення про майбутню професійну діяльність; обирає вищий навчальний заклад де буде здобувати професійні знання, розвивати свої здібності, професійні якості та набувати професійні уміння.
II. Підготовчий	Визначення свого місця у світі професій, формування у майбутніх фахівців мотивації щодо професійного становлення.
III. Адаптація	Входження в професію, адаптація до умов вузівського навчання, формування професійної спрямованості, прагнення до саморозвитку.
IV. Професійний	Формування професійної компетентності (знань, умінь та навичок), професійних якостей, професійної готовності, розвиток професійної рефлексії.
V. Самоактуалізація в професії	Входження в професію, здобуття професійного досвіду, освоєння та самопроекування професійно орієнтованих видів діяльності.
VI. Професійне самоствердження	На цьому етапі особистість може реалізувати себе в професії й самоактуалізувати свій потенціал для досягнення вершин професіоналізму.
VII. Наставництво	Особистість стає авторитетним майстром своєї справи, що передає досвід молодим, має однодумців, послідовників тощо.

Кожний етап професійного становлення характеризується співвідношенням особистісних і професійних особливостей, що виявляються в процесі професійної діяльності фахівців фармацевтичної галузі, яка вимагає високої професійної компетентності. Перехід від одного етапу до іншого ініціюється психологічними новоутвореннями індивіда, змінами соціальної ситуації, перебудовою провідної діяльності особистості, що призводить до професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі. Успішність цього процесу залежить від активності особистості, наявності у неї відповідних мотивів (бажання, потреби реалізувати свій внутрішній потенціал в оволодінні професією, свої життєві цінності відповідно до цілей професійної діяльності).

Професійне становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі – важливий компонент загального процесу його особистісного зростання. Н. Коломінський [10] у своїх дослідженнях зазначає, що основними функціями цього процесу є:

- когнітивна (забезпечення належного рівня професійних знань, умінь, навичок, наукового і культурного світогляду);
- ціннісно-установча (формування професійних установок: цільових, смислових, операційних);
- розвивальна (креативна): розвиток професійних здібностей, духовних потреб особистості;
- мотиваційна (стимулююча): стимулювання, формування, підтримка мотивів особистісного зростання, самоактуалізації через професію;
- морально-виховна (виховання моральних якостей, що відповідають вимогам суспільства та професійної специфіки фахівця).

Ми вважаємо, що основними критеріями професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є мотиваційний, фаховий, когнітивно-рефлексивний, регулятивний та поведінково-процесуальний. (див. рис. 1).

Мотиваційно-ціннісний критерій ґрунтується на професійній визначеності та ціннісно-смислової спрямованості професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі, його усвідомленості соціальної значущості обраної професії, прагненні до особистісного зростання та професійного саморозвитку, бажання стати конкурентоздатним фахівцем.

Мотиви й потреби майбутніх фахівців фармацевтичної галузі визначають спрямованість професійного становлення. Професійна спрямованість фахівців передбачає розуміння та прагнення ними мети і завдань професійної діяльності, з одного боку, а з іншого – характеризується схильністю та здатністю до цієї діяльності, бажання шляхом саморозвитку та самоосвіти удосконалювати власну підготовку до професійної діяльності. Саме професійна спрямованість зумовлює розвиток мотиваційного компоненту професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі.

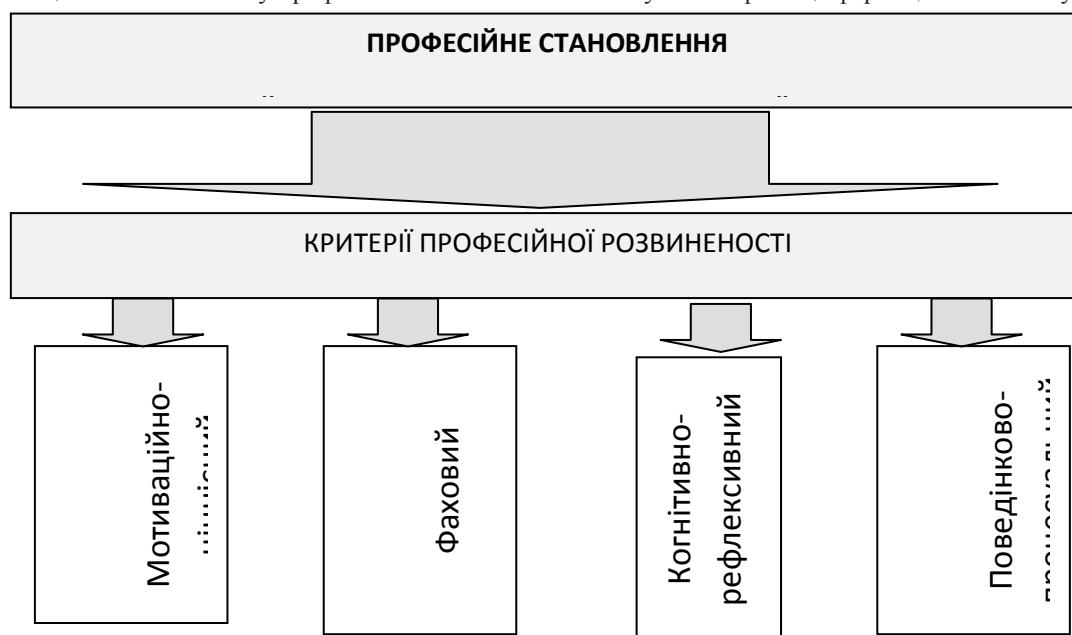

Рис. 1 Критерії професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі

Фаховий критерій – професійні знання майбутніх фахівців фармацевтичної галузі, практичні уміння, навички та досвід, що забезпечують ефективне виконання професійної діяльності; здатність швидко приймати рішення та нести за них відповідальність; спроможність до професійного саморозвитку.

Когнітивно-рефлексивний критерій передбачає поглиблення процесу самопізнання майбутніх фахівців фармацевтичної галузі, набуття ними необхідних професійних знань, вмінь і навичок, що забезпечують здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення.

Поведінково-процесуальний критерій спрямований визначає прагнення особистості до

професійного самовдосконалення, цілеспрямованість у професійному розвитку та становленні майбутнього фахівця фармацевтичної галузі; прагнення до творчої самореалізації в процесі професійної діяльності.

Кожний з означених критеріїв професійного становлення зумовлює готовність майбутніх фахівців фармацевтичної галузі на професійному рівні виконувати посадові обов'язки відповідно до світових вимог і стандартів. Показником ефективності професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є сформована у нього професійна компетентність, професійна «Я-концепція», професійне мислення, здатність і прагнення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі виконувати професійну діяльність.

Висновки. Здійснений аналіз дефініцій професійного становлення уможливив зробити висновок, що професійне становлення – це поетапний процес професійного розвитку особистості, здобуття професійних знань, умінь та навичок, реалізація себе в професії й самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. Запорукою професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі виступає успішний особистісний розвиток, розвивальний та усвідомлений професійний досвід, який здійснюється протягом життя під час навчальної та професійної діяльності. Професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі здійснюється у процесі професійного навчання, самовиховання та здійснення професійної діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с. – (Твори : в 2 кн. / І. Д. Бех, кн. 2).
2. Воляннюк, Н. Ю. Профессиональное развитие субъекта деятельности / Н. Ю. Воляннюк // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : сб. науч. тр. / под ред. С. С. Ермакова. – Х. : ХГАДИ (ХХПИ), 2003. – С. 37–47.
3. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В. Геєць // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 4–12.
4. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологические аспекты / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ, 1985. – 206 с.
5. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск. : Харвест, 2007. – 576 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008 р. – 1040 с.
7. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития: учебное пособие / Э. Ф. Зеер. – М. : Academia, 2007. – 238 с.
8. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: [монографія] / Л. Г. Кайдалова. – Х. : НФаУ, 2010. – 364 с.
9. Климов Е. А. Гипотеза «метедок» и развитие профессии психолога // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. – 1991. – № 2. – С. 3–11.
10. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності / Н. Л. Коломінський // Наука і освіта. – 2004. – № 3. – С. 14–16.
11. Левитан К. М. Личность педагога : становление и развитие / К. М. Левитан. – Саратов : СГПУ, 1991. – 188 с.
12. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя / С. Д. Максименко, Т. Д. Щербан. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 106 с.
13. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : «Знание», 1996. – 308 с.
14. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін: монографія / В. Ф. Орлов. – К. : Наукова думка, 2003. – 262 с.
15. Пасов Е. И. Масиерство и личность учителя: на примере преподавания иностранного языка / Е. И. Пасов. – М., 2001 г.
16. Руководство профессиональным становлением молодого учителя: сб. науч. тр. / Редкол.: С. Г. Вершловский (отв. редактор) и др.. – М., 1985
17. Сушик Н. С. Педагогічна технологія формування гуманістично-професійних якостей майбутніх фахівців: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Н. С. Сушик. – Івано-Франківськ, 1996. – 23 с.
18. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
19. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів // В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2009 – 672 с.
20. Super D. E. Occupational psychology / D. E. Super, M. Y. Bahn. - L. : Tavistock, 1971. - 209 p.

Література

1. Beh I. D. Vihovannya osobistosti. OsobistIsno-orIEntovaniy pIdhId : naukovo-praktichnI zasadi / I. D. Beh. – K. : LibId, 2003. – 344 s. – (Tвори : v 2 kn. / I. D. Beh, kn. 2).
2. Volyanyuk, N. Yu. Professionalnoe razvitie sub'ekta deyatel'nosti / N. Yu. Volyanyuk // Fizicheskoe vospitanie studentov tvorcheskikh spetsialnostey : sb. nauch. tr. / pod red. S. S. Ermakova. – H. : HGADI (HNPI), 2003. – S. 37–47.

3. GeEts V. Sotsiologumanitarni skladovi perspektiv perehodu do sotsialno orientovanoYi ekonomiki v UkraYini / V. GeEts // Ekonomika UkraYini. – 2000. – # 2. – S. 4-12.
4. Dyachenko M.I. Gotovnost k deyatelnosti v napryazhennyih situatsiyah: Psihologicheskie aspekty / M.I. Dyachenko, L.A. Kandyibovich. – Minsk : Izd-vo BGU, 1985.– 206 s.
5. Dyachenko M.I. Psihologicheskiy slovar-spravochnik / M.I. Dyachenko, L.A. Kandyibovich. – Minsk. : Harvest, 2007. – 576 s.
6. Entsiklopediya osviti / Akad. ped. nauk UkraYini: golovniy red. V.G. Kremen. – K. : YurInkom Inter, 2008 r. – 1040 s.
7. Zeer E.F. Psihologiya professionalnogo razvitiya: uchebnoe posobie / E.F. Zeer. – M. : Academia, 2007. – 238 s.
8. Kaydalova L.G. Profesiyna pidgotovka maybutnih fahivtsiv farmatsevtichnogo profiluyuu u vischih navchalnih zakladah: [monografiya] / L.G. Kaydalova. – H. : NFaU, 2010. – 364 s.
9. Klimov E.A. Gipoteza «metedok» i razvitie professii psihologa // Vestnik MGU. – Seriya 14. Psihologiya. – 1991. – # 2. – S. 3-11.
10. Kolominskiy N.L. Sotsialno-psihologichni problemi pidgotovki fahivtsiv do profesinyoYi dlyalnosti / N.L. Kolominskiy // Nauka i osvita. – 2004. – #3. – S. 14 – 16.
11. Levitan K. M. Lichnost pedagoga : stanovlenie i razvitie / K.M. Levitan. – Saratov : SGPU, 1991. – 188 s.
12. Maksimenko S. D. Profesiyne stanovlennya molodogo vchitelya / S. D. Maksimenko, T. D. Scherban. – Uzhgorod : Zakarpattya, 1998. – 106 s.
13. Markova A.K. Psihologiya professionalizma / A.K. Markova. – M. : «Znanie», 1996. – 308 s.
14. Orlov V. F. Profesiyne stanovlennya vchiteliv mistetskih distsiplin: monografiya / V. F. Orlov. – K. : Naukova dumka, 2003. – 262 s.
15. Pasov E.I. Masierstvo i lichnost uchitelya: na primere prepodavaniya inostrannogo yazyika / E.I. Pasov. – M., 2001 g.
16. Rukovodstvo professionalnyim stanovleniem molodogo uchitelya: sb. nauch.tr. / Redkol.: S.G. Vershlovskiy (otv. redaktor) i dr.. – M., 1985
17. Sushik N.S. Pedagogichna tehnologiya formuvannya gumanistichno-profesynih yakostey maybutnih fahivtsiv: avtoref. dis. na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata pedagogichnih nauk: 13.00.07 – teoriya i metodika vihovannya / N.S. Sushik. – Ivano-Frankivsk, 1996. – 23 s.
18. Filosofskiy slovar / pod red. I.T.Frolova – 5-e izd. – M.: Politizdat, 1987. – 590 s.
19. Shapar V.B. Psihologichniy tлумachniy slovnik naysuchasnishih terminiv // V.B. Shapar. – H.: Prapor, 2009 – 672 s.
20. Super D. E. Occupational psychology / D. E. Super, M. Y. Bahn. - L. : Tavistock, 1971. - 209 p.